

**Єлизавета КВІЛНKOBA**  
(Кишинів, Республіка Молдова)

УДК: 908:81:008(477.64) «18»

### **Ступінь збереження гагаузами Приазов'я традиційної духовної культури у зв'язку з особливостями процесу етнічної та мовної ідентифікації**

Однією з найбільш невивчених в етнографічному аспекті груп гагаузів є гагаузи Приазов'я. В 2006 р. була видана брошура популярного змісту «Ми – гагаузи», написана журналістом за професією Курдіновим Миколою Михайловичем [19], одним із представників гагаузів Приазов'я, місцевим ентузіастом-любителем. Її видання автор приурочив до історичної дати – 145-ої річниці переселення в цей край гагаузів та болгар. В ній містяться короткі відомості, в основному історіографічного характеру, щодо переселення гагаузів і болгар у Приазов'я, біографічні відомості про деяких односільчан та ін. Питання, пов'язані з переселенням болгар (і гагаузів) у цей регіон, висвітлені в ряді наукових публікацій українського вченого Ю. Іріоглу, одного з представників молодого покоління гагаузів Приазов'я [6, с. 321-327; і ін.].

Наразі немає публікацій, у яких досліджувалися б ті чи інші питання, що відносяться до сфери традиційної культури гагаузів даного регіону. Між тим, перша спроба збору польового матеріалу в гагаузів Приазов'я була здійснена ще в 1987 р. співробітниками Відділу гагаузнавства, який очолював гагаузький етнограф, кандидат історичних наук С. С. Курогло. Наприкінці 80-х рр. у рамках систематичних досліджень Академії наук Молдовської РСР було проведено кілька комплексних етнографічних експедицій з вивчення гагаузів Одеської області, Криму, Північного Кавказу. Нажаль, практична результативність таких важливих і цінних для гагаузнавства експедицій виявилася дуже незначною. Через відсутність запитальників зі збору польового матеріалу й достатньо підготованих для цієї роботи фахівців не вдалося зібрати й систематизувати матеріал належним чином. За матеріалами експедицій у ці регіони (за винятком гагаузів Одеської області) не були опубліковані навіть статті, що, імовірно, пов'язано зі складностями аналізу іншого стану збереженості культури, фольклору та самосвідомості в інших груп гагаузів, що проживають у зазначених регіонах. Можливо, через недостатню повноту зібраного польового матеріалу, що зберігається в архіві Відділу гагаузнавства Академії наук Молдови, дотепер його не піддавали науковому аналізу й систематизації.

Лише 20 років потому завдяки особистій допомозі колег з Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (Україна) – кандидатів історичних наук Олександра Прігаріна й Олександра Ганчева, які організували поїздку в даний регіон, нам вдалося зібрати польовий матеріал, на основі якого була опублікована в 2008 р. стаття з різдвяно-новорічної обрядовості гагаузів

Призов'я [13, с. 69-71]. У виданій цього року монографії, присвяченій гагаузькому пісенному фольклору, поряд з аналізом творів, записаних нами у гагаузів Молдови, Болгарії та Греції, наводяться повні тексти пісень гагаузів Призов'я [15] і робляться висновки щодо ступеня збереженості в них пісенного фольклору.

Представлений у даній статті етнографічний і фольклорний матеріал був зібраний автором в 2007 р. у двох населених пунктах Запорізької області – смт. Акимівка, с. Володимирівка (колиш. назва – Дмитрівка й Олександрівка), у яких компактно проживають гагаузи. Інформатори подавали відомості про існування в минулому в цьому районі й інших гагаузьких сіл (Вилчанск і ін.), у яких на даний момент гагаузи асимілювалися або переїхали на постійне місце проживання в інші населені пункти.

Інтерес до гагаузів Призов'я пов'язаний з особливостями їх етнічної та мовної ідентифікації, а також із деякими етнографічними відмінностями у сфері традиційної обрядовості. Незважаючи на нечисленність даної групи гагаузів, їхнє вивчення є актуальним, тому що дозволяє шляхом використання порівняльного методу розглянути міру іноетнічного впливу в традиційній духовній культурі, а також процес збереження та втрати ними народних звичаїв і обрядів. Таким чином, використане в даній роботі поняття *група гагаузів* стосовно гагаузів даного регіону відбиває, насамперед, географічний (регіональний) принцип. Що стосується іншої групи гагаузів України, які проживають в Одеській області, то стосовно них і гагаузів Молдови, що компактно населяють єдиний в історичному, соціально-економічному і культурному відношенні регіон під назвою Бессарабія, в науці прийнято вживати термін *бессарабські гагаузи*. Через те, що вони жили в цьому єдиному регіоні, процеси, що протікали в сфері мовної й етнічної ідентичності, а також у сфері традиційної культури й фольклору, мали в цілому єдину основу й специфіку, чого не можна сказати про гагаузів Призов'я.

Історичні умови формування і розвитку гагаузів Призов'я, що призвели до розходжень у сфері етнічної і мовної ідентифікації, а також у сфері традиційної духовної культури, за своїми основними критеріями в цілому схожі з особливостями розвитку гагаузів, які живуть в інших регіонах (наприклад, Криму, Північного Кавказу, Казахстану). Крім того, видається важливим розгляд ступеня збереженості народних звичаїв і обрядів, пісенного фольклору, рідної мови й етнічної ідентичності у представників тих груп гагаузів, на долю яких випало двічі протягом 200-річного періоду пережити труднощі міграції й адаптації. Відзначимо, що бессарабські гагаузи переселилися в цей регіон, відомий під назвою Таврія, двома хвилями: в 1861-1862 р. і в перше десятиліття ХХ ст. (в 1910-1911 р.). Відомості про це передавалися в гагаузів Призов'я з покоління в покоління й збереглися в народній пам'яті дотепер.

Для етнічної самосвідомості деяких груп гагаузів [9, с. 279-290; 10, с. 98-103; 11, с. 264-283; 12; 15 і ін.], що проживають на територіях різних держав, характерна подвійна самоідентифікація. Гагаузи Призов'я [37], як і гагаузи Болгарії [38], Криму, Північного Кавказу [42, с. 232-245], Казахстану офіційно ідентифікують себе головним чином із болгарами. Пояснення причин даного явища вимагає об'єктивного аналізу відомостей, пов'язаних з особливостями етнічної і мовної ідентифікації, характерними для різних груп гагаузів, у тому числі для гагаузів Призов'я. Більш яскраво вони проявляються при порівнянні зі способом ідентифікації, характерним для гагаузів Болгарії та для бессарабських гагаузів.

Зібрані під час польового дослідження дані свідчать про використання гагаузами Болгарії принципу подвійної самоідентифікації. Під час запису паспортних даних інформаторів (з їхніх слів) на питання «національна приналежність» вони відповідали «гагауз», але при цьому основна їх частина офіційно (у документах) фіксувала себе як «болгари». В ході поглибленої бесіди ми ставили питання, спрямовані на виявлення можливих розходжень у традиційній обрядовості гагаузів і болгар. Інформатори, як правило, не виділяли яких-небудь специфічних елементів, в основі яких лежав би принцип етнічності<sup>\*</sup>. Складовою частиною пояснення ними існуючої етнокультурної єдності з болгарами був наступний спосіб самоідентифікації: «Ми гагаузи, але ми також і болгар» або «Ми болгар, але одночасно ми й гагаузи» [38]. Сприйняття ними своєї «гагаузськості» при порівнянні з болгарами пов'язано, головним чином, з використанням мови «тюркчя», а при порівнянні з турками – із приналежністю до християнства та з культурними розходженнями.

Сьогодні стосовно гагаузів Болгарії, можна говорити про те, що деякою мірою віднесення себе до іншої етнічної спільності – болгар – є однією із форм прояву громадянської ідентичності через їхню громадянську приналежність. Однак дане явище є не настільки однозначним, як може здатися на перший погляд, оскільки для гагаузів (Північного Кавказу, Криму, Приазов'я, Казахстану), що проживають на пострадянському просторі, такий спосіб самоідентифікації (болгари-гагаузи) не збігається з їхньою громадянською приналежністю. Називаючи себе болгарами, гагаузи Приазов'я разом з тим чітко диференціюють себе від них.

Оскільки мова є однією з важливих етнодиференціюючих ознак, видається необхідним розгляд ролі й функціональної значимості мови у гагаузів протягом різних історичних періодів. Вивчення даної проблеми тісно пов'язане з питанням ідентифікації різними групами гагаузів своєї мови та з появою глоттоніма гагаузська мова.

У першу чергу відзначимо, що рідна мова<sup>\*</sup> у різних груп гагаузів називається по-різному. Наразі бессарабські гагаузи називають її «гагаузча» (гагаузська), але в недалекому минулому для її позначення використовували назву «тюркча» під якою розуміли, очевидно, діалект турецької мови, оскільки його не змішували з турецькою. Відомості про це, які відносяться до кінця XIX – початку XX ст., знаходимо в роботі В. А. Мошкова. Він писав, що гагаузи Бессарабії називали свою мову «то турецькою “тюрк”, то гагаузською, у деяких випадках винятково турецькою», але при цьому, як відзначав дослідник, вони

---

<sup>\*</sup> У с. Божурець один з інформаторів-гагаузів за нашим проханням запросив до свого будинку кілька людей для бесіди з нами. При фіксуванні паспортних даних з'ясувалося, що одна з інформаторів (Недялка Іванова Петракієва), яка вільно володіла гагаузською мовою, була болгаркою за походженням. Коли ж я повідомила, що збираю відомості про гагаузські звичаї та обряди, а не про болгарські, то інформатори-гагаузи сказали, що вони аналогічні. При цьому вони пояснювали: «Ми гагаузи, але ми також і болгар, і відрізняємося від них тим, що розмовляємо на іншій мові - «тюркчя». У процесі розмови вони постійно зверталися за допомогою до зазначеного інформатора для уточнення тих чи інших деталей обрядовості.

<sup>\*</sup> Серед вчених не припиняються дискусії щодо питання про те, що треба розуміти під терміном рідна мова – мова матері або мова, на якій людина думає і говорить. Під даним терміном ми розуміємо мову, яку використовують респонденти (і/або їхні батьки) у повсякденному побуті, головним чином у колі родини і близьких родичів.

диференціювали власну мову й мову турок-осман, які говорять «по-османськи» [22, с. 19]. А в офіційних документах мову бессарабських гагаузів аж до кінця XIX ст. називали турецькою або турецькою говіркою [23; 24; 25, л. 19, 108; 18, с. 63; 2, с. 80]. Польові дослідження, проведені нами в гагаузьких селах Молдови на початку XXI ст. (с. Конгаз, Пулукчу П. Г.), показали, що деякі інформатори старшого віку (80–90 років) продовжували називати свою мову *тюркча*: *Сян нердян тюркчеи билерсин?* («Ти звідки знаєш по-турецькому?») [39].

Гагаузи Болгарії рідко використовують стосовно своєї мови назву *гагаузча*. В основному вони називають її *тюркча*, але протиставляють турецькій мові – *аслы тюркча* (досл. справжня турецька). На питання: «чи можна з вами поспілкуватися на гагаузькій?» деякі з них відповідали, що не знають цієї мови, оскільки не ідентифікували свою мову з даною назвою. Коли ж питання звучало: «чи можна з вами поспілкуватися на *тюркча?*», вони охоче погоджувалися.

Відомості про розрізнення гагаузами Болгарії власної (гагаузької) і турецької мови наводяться також болгарським ученим Ж. Стаменовою [41, с. 18]. Згідно даних болгарського тюрколога Е. Боева, одним з позначень власної мови в зазначеній групі гагаузів було *гагаузчасьна тюркче* [1, с. 24]. У зв'язку з цим відзначимо, що в болгарській науковій літературі широко поширена точка зору про те, що мова гагаузів Болгарії, названа респондентами *тюркча*, не є їхньою рідною мовою, а являє собою результат мовної асиміляції, що мала місце в період османського завоювання [3, с. 87-100]. Однак ця точка зору була піддана сумніву відомими російськими тюркологами (Н. К. Дмитрієвим, Л. А. Покровською й ін.). Відзначимо, що диференціація «своєї» і турецької мови характерна й для гагаузів Греції. В основному ж вони називають свою мову *тюркча*, але використовують також означення *гагауз тюркчасы* або *гагаузча* [9, с. 279-290].

Зовсім іншим є спосіб мовної ідентифікації, зафіксований нами в гагаузів Призов'я (Україна). Рідну мову вони називали *бизимджесиня* / *бизимджя* (букв. по-нашому, наша/своя) або *булгарджя* (букв. болгарська), а болгарську мову – *туканджя*. Наразі розходження між болгарською та гагаузькою мовами позначаються ними за допомогою складних словосполучень – *болгарська-турецька* і *болгарська-слов'янська*. У зв'язку з питанням про володіння гагаузами Призов'я болгарською мовою приведемо відомості, отримані від літніх інформаторів досліджених нами населених пунктів. Деякі з них згадували про те, що їхні батьки певною мірою знали болгарську мову, яку вони використовували в родині як «чужу» мову в тих ситуаціях, коли необхідно було обговорити між собою деякі сімейні питання, про які дітям не варто було знати. Відзначимо, що опитувані нами інформатори болгарською мовою не володіли, за винятком лише окремих слів. Відповідно до їхніх висловлювань, у минулому «вдома» вони спілкувалися на «своєї» мові (тобто гагаузькій).

У зв'язку з цим цікавою є наступна історія, розказана нам одним з інформаторів (Лефтеров Г. Г.). В 50-і рр. XX ст. відповідно до політики радянського уряду, спрямованої на вивчення в школах рідної мови представниками національних меншин, для болгар (і гагаузів) цього регіону ввели в програму шкільного навчання предмет – рідна мова, тобто болгарська, оскільки гагаузи Призов'я офіційно ідентифікували себе як болгар. Пізніше стала очевидною даремність зроблених зусиль у селах з гагаузьким населенням, тому що учні зовсім не знали цієї мови й не прагнули до її вивчення. Через

деякий час батьки-гагаузи колективно відмовилися від вивчення їхніми дітьми болгарської мови [37].

Вживання стосовно рідної мови визначення *булгарджя* пов'язано, очевидно, з тим, що дана група гагаузів досить чітко ідентифікує себе як *болгари* / *булгар*, але при цьому відокремлює себе від «справжніх» болгар, називаючи їх *туканнар* або *болгари-слов'яни*. Аналогічний спосіб ідентифікації (*булгар* – стосовно гагаузів і *тукан* – стосовно болгар), зафіксований у минулому в бессарабських гагаузів с. Конгаз, наводиться Г. Занетовым [5, с. 131-132].

Настільки різноманітні способи мовної (і етнічної) ідентифікації пов'язані з різними історичними умовами, у яких перебували зазначені групи гагаузів. В решті-решт саме вони в значній мірі вплинули на процес формування у них самосвідомості. На даний момент не можна дати однозначну оцінку способу етнічної і мовної ідентифікації, який має місце у гагаузів Приазов'я. У зв'язку з цим видається важливим враховувати те, що, на момент переселення бессарабських гагаузів у Приазов'я, вони в офіційних документах фігурували під назвою «болгари, що розмовляють турецькою» (аж до початку ХХ ст.). Можна припустити, що спосіб самоідентифікації в гагаузів Приазов'я на сучасному етапі деякою мірою є відбиттям тогочасного способу етнічної ідентифікації, характерного для гагаузів Бессарабії. Безсумнівно, порушене тут питання потребує ретельного дослідження й вимагає проведення соціологічного опитування в різних груп гагаузів.

Питання про причини самоідентифікації в історичному минулому гагаузів у рамках інших етнічних спільностей розглядається А. В. Шабашовим як свідомо дія з боку всього етносу, в основі якої були цілком конкретні мотиви. «Природно, що гагаузи, оскільки вони хотіли оселитися в межах Російської імперії, повинні були завуальовувати свою етнічність, і навіть самі вигадували своє болгарське походження, поки їхній правовий статус остаточно не закріпився» [44, с. 357]. Навряд чи можна заперечувати присутність даного мотиву при такій самоідентифікації гагаузів. Декларуючи свою ідентичність, вони демонстрували лояльне ставлення до Російської держави. Бути болгарами означало бути лояльними цареві й вірними Православній церкві.

І все-таки гадаємо, що цей мотив не був основним. Прираховування себе до більших народів (болгар і греків [9, с. 279-290]) було, на наш погляд, частиною самосвідомості гагаузів. Формуванню в психології народу принципу подвійної самоідентифікації багато в чому сприяли існуючі на Балканах історичні умови, у яких жили гагаузи. Протиставляючи себе туркам за релігійною, етнічною і культурною ознакою, вони включали себе до близьких за рядом ознак інших етнічних спільностей. Найбільш важливими з таких ознак були наступні: єдність релігійної приналежності, значна подібність в сфері традиційної культури, спільна територія проживання та історична доля. Разом з тим відзначимо, що на Балканах і в Бессарабії гагаузи диференціювали себе від болгар (головним чином, за мовною ознакою), оселяючись компактно і, по можливості, засновували мононаціональні села.

Той факт, що до кінця ХІХ століття в офіційних документах російська адміністрація не відокремлювала гагаузів від болгар, навряд чи правомірно розглядати винятково як помилку місцевої влади. Для цього були і об'єктивні умови, а саме те, що в зазначений період гагаузька самосвідомість не була остаточно сформованою. При оформленні офіційних паперів вони ідентифікували себе, головним чином, як «болгари» або «греки», а в побуті називали себе гагаузами. Збереження протягом досить тривалого часу принципу

подвійної самоідентифікації деякою мірою пояснюється тим, що, будучи православними й тюркомовними, вони відчували на собі тиск маргінальності. Особливо це проявляється в документах, які відбивають взаємини місцевого духівництва та парафіян на території Бессарабії [26, л. 7; 29, л. 8; 30, л. 80-87].

Аналіз архівних і історіографічних даних, які мають джерелознавчий характер, дозволив нам зробити висновок про те, що з кінця XIX – початку XX ст. на території Бессарабії відбувався процес росту етнічної самосвідомості гагаузів [12, с. 375-395]. Деякою мірою його можна розглянути на матеріалах, що відбивають відомості про представників гагаузького духівництва. Так, наприкінці XIX – початку XX ст. дядько відомого гагаузького релігійного діяча й просвітника Михайла Чакира – Дмитро Чакир, який написав брошуру «Біографічний нарис роду й прізвища Чакир» (1899), зарахував себе до болгар. Він писав: «Рід із прізвищем Чакир, болгарської нації, слов'янського племені, сходить до першої половини сімнадцятого століття» [43]. Можна припустити, що настільки чіткий акцент на болгарському походженні певною мірою є відбиттям офіційної точки зору з питання про походження гагаузів, характерної для російської адміністрації. Етнічна приналежність всіх представників духівництва із прізвищем Чакир, як і інших священників-гагаузів, по кліровим відомостях за XIX ст. зазначена аналогічним образом – «з болгар» іноді «з болгар» [31; 32, л. 55; 34, л. 11].

З початку XX ст. на нетривалий час у побут входить подвійний спосіб позначення етнічної приналежності священників-гагаузів. Так, священник с. Авдарма (родом із Чадир-Лунги) Василь Петров записаний як «болгарин-гагаузин», але при цьому жителі села вже зазначені як «гагаузи» (1909 р.) [33, л. 3-5].

У проханні за 1914 р. священника с. Татар Копчак Костянтина Статова про переведення його в с. Код-Китай через матеріальні труднощі на колишньому місці роботи («через двох-клірний прихід»), містяться відомості про його етнічну приналежність. У поданих ним паперах є наступний запис: «за нацією він гагауз-болгарин». Останнє, можливо, було дописане для того, щоб аргументувати прохання про його призначення в болгарський прихід: «село Код-Китай населене виключно болгарами» [27, л. 30]. У свою чергу додамо, що священник К. Статов, поряд з іншими особами, які «добре володіють гагаузькою мовою», був (з 1907 р.) членом комісії з перекладу релігійних книг гагаузькою мовою» [17, с. 1-32].

Цікавим є обґрунтування прохання перейти на роботу в той же прихід (Код-Китай) Миколи Чакира, який у той час був священником у с. Кождангалія 4 округу Ізмаїльського повіту. Він просив Єпархіальне начальство перевести його «до зазначеного приходу, який населяють болгаре – нації мені рідної» [27, л. 23]. У свою чергу відзначимо, що у священників-болгар (на відміну від гагаузів) у проханнях чітко позначена їхня етнічна ідентифікація: «прихід, який я прошу, болгарський, я сам кровний болгарин, і звичай й мова мені добре знайомі, так що ніяких труднощів священствувати в цьому приході для мене не видається» (Г. Каймакан); «населення приходу – болгаре, мовою яких я вільно розмовляю, як болгарин за нацією, і могу з користю послужити цьому приходу» (Н. Новаков) [27, л. 10, 26] та ін.

У проханні М. Грекова за 1918 р. про призначення його священником у с. Баурчі в якості однієї з причин наведений наступний аргумент: «я за походженням гагауз і розмовляю їхньою мовою...» [35, л. 1]. Наведені відомості деякою мірою дають можливість простежити процес поступового переходу

гагаузів Бессарабії від принципу подвійної самоідентифікації (гагаузи-болгари) до ідентифікації себе тільки з одним етносом (гагаузи). Таким чином, якщо в XIX ст. гагаузи фігурували під назвою «болгари, які розмовляють турецькою», то в другій половині цього ж сторіччя, поряд з першою, іноді використовувалася така форма, як «болгари-гагаузи» (наприклад, в описі місцевим священиком приходу с. Чок-Мейдан [20, с. 745]), або просто «болгаре», для яких зрозумілою їм мовою є турецька (с. Гайдар [36, с. 497-498]).

З кінця XIX ст. у різного роду документах іноді зустрічається використання слова гагаузи в значенні етноніма. У рапорті за 1891 р. благочинного 4 округу Аккерманського повіту Н. Влайкова відзначалося: «парафіяни округу – греко-православного сповідання, всі нації болгарської, крім Ташлика (молдавани-малороси), Олександрівки, Димитрівки й Татар-Копчака, населених так званими гагаузами, які розмовляють турецькою мовою» [28, л. 76]. Відокремлення гагаузів від болгар за цей же період присутнє і у звітах інших благочинних [28, л. 86-90, 93-95, 99-100].

Населення болгарських приходів звичайно позначалося як «болгаре», але деякі священики, щоб уникнути плутанини (у зв'язку з використанням назви «болгари» для позначення гагаузів), давали детальне пояснення, наприклад, по с. Башкалія – «болгар-слов'ян (тукан)» [33, л. 26]. Як можна бачити, саме шляхом використання такої форми гагаузи Приазов'я диференціюються від болгар.

Що стосується способу мовної ідентифікації в бессарабських гагаузів у минулому, відзначимо, що в деяких замітках (наприклад, за 1906 р.) чітко позначається етнічна приналежність гагаузів, але при цьому дається обтічне формулювання стосовно мови, що використовується ними, наприклад: «ми <...> православні за вірою, гагаузи за нацією, занепокоєні аграрними бродіннями, що проявилися в сусідніх селах, сьогодні в кількості 240 домохазяїв, за запрошенням нашого місцевого священика, з'явилися в будинок церковно-парафіяльної школи на парафіяльну бесіду, і, одержавши від нього на нашій рідній мові роз'яснення справжнього змісту аграрних рухів і смут, які чиняться внутрішніми ворогами Росії...» [16, с. 126-128]. Імовірно, вживання у цій замітці не зовсім конкретної назви для позначення мови гагаузів – «наша, рідна» – не випадкове, тому що подібний спосіб мовної ідентифікації й на даний час характерний для гагаузів Приазов'я.

Виходячи із представленого матеріалу, можна сказати, що форми етнічної і мовної ідентифікації, характерні для бессарабських гагаузів в XIX – першому десятилітті XX ст., ніби законсервувалися у свідомості гагаузів Приазов'я. Це цілком зрозуміло, оскільки після переселення в цей регіон у них практично припинилися контакти з бессарабськими гагаузами, де, в результаті складання сприятливих умов (численність, компактність проживання, збереження функціональної значимості мови, розвиток релігійної і національної літератури) відбувався процес росту етнічної самосвідомості.

У Приазов'ї гагаузи опинилися в інших історичних умовах. Нечисленність, відсутність тюркомовного середовища, а також слов'янське оточення визначили у своїй основі хід етнічних процесів у даної групи гагаузів – адаптація з наступною асиміляцією. Перебуваючи в слов'янському оточенні, вони були об'єктивно зацікавлені в збереженні існуючого в них на момент переселення способу етнічної ідентифікації, що дозволяло їм не виділитися серед місцевого населення. Більше того, навіть використання для позначення рідної мови терміна *булгаржя* (болгарська) мало остаточно закріпити й продемонструвати

їхню слов'янську ідентичність. Даний спосіб мовної ідентифікації у гагаузів Приазов'я можна, очевидно, розглядати як завуальовану форму маргінального ставлення до власної мови. За словами інформаторів, їм нерідко доводилося чути від проживаючого по-сусідству слов'янського оточення, до якого вони себе зараховували, ідентифікуючись як «болгари», зневажливий вислів «турки». Разом з тим відзначимо, що більш яскраво виражене маргінальне ставлення до власної мови проявляється у гагаузів Болгарії й Греції, які сприймають її як мову завойовників – турецьку мову, насильно нав'язану турками-османами.

У даних історичних умовах принцип стати «своїми» у слов'янському оточенні став, очевидно, стратегією адаптації гагаузів Приазов'я в місцевий етнокультурний простір, тим більше, що для цього були сприятливі фактори: спільна релігійна приналежність (православ'я) і близька культурна дистанція.

У плані певного зрушення самосвідомості деякої частини гагаузів Приазов'я в суцільний період цікавою є згадана вище брошура Н. М. Курдінова. Її автор при розмові з нами ідентифікував себе як гагауз, підкреслюючи при цьому свій гагаузький родовід – бабусю по лінії матері звали Дорманджи Євдокія Іванівна. Інший нащадок гагаузів Приазов'я – Ю. Іріоглу, у своїх наукових працях не виділяє гагаузів із загальної маси «болгарських переселенців» [6, с. 321-327]. Можна припустити, що в основі даного підходу лежить використовуваний місцевими гагаузами спосіб етнічної ідентифікації.

Історичні умови, у яких перебували гагаузи Приазов'я, вплинули не тільки на спосіб їх етнічної і мовної ідентифікації, але й на традиційну обрядовість. Незважаючи на неповноту зібраного матеріалу, він, проте, деякою мірою дозволяє розглянути ступінь збереженості в них народних обрядів і фольклору.

Необхідно відзначити, що пісенний фольклор у даної групи гагаузів трьомовний – гагаузькою, болгарською та українською (місцевому діалекті, близькому до російської). З огляду на те, що, разом з процесом втрати рідної мови, який спостерігається в багатьох груп гагаузів, безповоротно зникає цей шар народної культури, ми при зборі польового матеріалу робили акцент на гагаузькій пісенній спадщині. Усього було зібрано 13 фольклорних одиниць, з яких 8 гагаузькою мовою. Хотілося б відзначити труднощі, з якими нам довелося зіштовхнутися, як збирачеві польового матеріалу. За відомостями інформаторів, в їхніх селах ще років 10 тому серед старшого покоління були народні співці, що виконували пісні гагаузькою і болгарською мовами. На цей час пісень гагаузькою мовою майже ніхто не пам'ятає. Пропонують проспівати пісні, у тому числі обрядові, українською мовою. Три твори були розшифровані нами з аудіокасети, на якій записані кілька пісень гагаузькою і болгарською мовами одного з місцевих народних виконавців. Ця касета була люб'язно надана нам Н. М. Курдіновим, якому ми висловлюємо свою подяку.

Таким чином, наведені цифри свідчать не тільки про ступінь розробленості й вивченості даного фольклорного жанру та пов'язаних з ним сфер традиційної духовної культури в гагаузів Приазов'я, але й про ступінь їхньої збереженості, що прямо пов'язана з майже повною втратою ними гагаузької мови.

За попередніми даними проведеного нами дослідження до спільних у гагаузів Молдови й Приазов'я можна віднести наступні твори: *Чекиргя* / «Бабка» («Стрекоза»), *Некрутай* / «Рекрути», *Мірчо бий*, *Мірчо* / «Мірчо агонь, Мірчо», *Пипируда тюркюсю* / «Пісня Піпіруди».

Пісня *Чекиргя* / «Бабка» відноситься до творів, найбільш поширених у всіх груп гагаузів. Регіональні й локальні відмінності, характерні для даної пісні, полягають, як правило, у назві міста, куди відправили Бабку за покупками, і в



тому, що вона купила для себе (сир, цигарки й ін.). Наприклад, у гагаузів Болгарії всі географічні реалії, куди повинна була відправитися героїня пісні – Бабка, розташовані на території Туреччини – Едірне, Стамбол / Істамбол. У варіанті гагаузів Молдови Бабка також направляє в Стамбул, а в тексті гагаузів Приазов'я фігурує місцева реалія – *Коротка* (народна назва гагаузького села Олександрівка – нині Володимирівка, розташованого по-сусідству з м. Акимівка).

Творів, у яких би відбивалися елементи історичної пам'яті, що відносяться до балканського періоду, у гагаузів Приазов'я нам знайти не вдалося. Однак у них збереглася пісня, пов'язана з бессарабським періодом їхнього життя – «Рекрути». Вона є частиною спільної пісенної спадщини гагаузів, створеної в бессарабський період.

Basarabiyân cocukları	Бессарабських хлопців
Nekruta yuzdılar.	Записали в рекрути
Oyuyun, çocuklar, gidelim	Крокуйте, хлопці, йдемо...

У деяких піснях відбивається чабанська тематика, наприклад, у ліричній пісні «Мірчо бий, Мірчо», дуже схожій з твором, записаним у гагаузів Молдови (*Hayde, çoban oolu, kardaş olalım* / «Давай, син чабана, станемо друзями». У ньому в образній і разом з тим наближеній до реальності формі описується важке життя пастуха:

Benim koseciim,	Мій куточок (будинок) –
Kırdaki cimeni,	Зелена трава на полі,
Benim yorganım,	Моя ковдра -
Navada bulut.	Хмари на небі,
Benim yastıcaam,	Моя подушка –
Kırda kır taşlar.	Камені на полі.

В ряді творів гагаузів Молдови, як і в одній з пісень гагаузів Приазов'я, вживаються спеціальні терміни, що використовувалися в народі для позначення назв пастухів відповідно до їх «спеціалізації» (залежно від того, кого вони пасли): *çobannar, sırtmaçlar* [15, с. 424-425, 475, 541]. Це підкреслює їхню функціональну значимість у традиційній господарській діяльності народу.

Аналіз спільної пісенної спадщини гагаузів дозволяє говорити про те, що свого роду маркером етнічності у фольклорі можна вважати народну пісню «Оглан» про чудового пастуха, безліч варіантів (усього 18) якої було записано нами в різних груп гагаузів, за винятком гагаузів Приазов'я. Цікаво відзначити, що інформатори не тільки не пам'ятають хоча б кілька рядків із цієї популярної в гагаузів пісні, але навіть не пригадують такої назви. Це наочно демонструє ступінь втрати даною групою гагаузів не тільки фольклору, але й традиційної обрядовості. Так, наприклад, основна частина інформаторів не змогли надати відомості щодо обряду *курбан* і свята *Хедерлез*.

Що стосується обрядового фольклору, то він, за винятком пісні Піпіруди в обряді прикликання дощу, представлений у гагаузів Приазов'я українською мовою. Зафіксований нами варіант пісні Піпіруди із проханням до Бога дати дощ та врожай в цілому схожий з аналогічною піснею-молитвою, розповсюдженою в інших груп гагаузів, але разом з тим за формою він більше нагадує новорічне вітання.

Pipiruda-guda } 2  
 Day, Boje, ruda.  
 Yaamurla(r) yaas?n! } 2  
 İri basak olsun! } 2

Ambarlar dolsun! } 2  
Corbacıya versin! } 2  
Corbacı sevensin! } 2  
Çorbacı sevensin! } 2  
Піпіруда-руда } 2  
Дай, Боже, руда.  
Нехай ідуть дощі! } 2  
Нехай комори наповняться! } 2  
Нехай будуть великі колосся! } 2  
Нехай господарка обдаровує! } 2  
Нехай хазяїн радується! } 2

Відомості про зміст різдвяної обрядовості, що становить так званий балканський шар (колядування напередодні Різдва (*Колада гезмяя*) з колядками болгарською мовою, готування пирога із сиром на шастья (*пунирли*) і т.д.), збереглися, в основному, лише зі слів батьків. Повідомляючи деякі відомості щодо традиційного способу колядування, який мав місце в минулому, інформатори відзначали, що наприкінці 30-х р. ХХ ст. дана традиція вже була втрачена (Мазна Є. І., Дякова Є. С.). Не зберігся й різдвяний обрядовий болгаромовний фольклор. Разом з тим, з їхніх слів можна зробити висновок, що приблизно з 50-х рр. ХХ ст. широко розповсюдженим став обряд «вечеря», про який інформатори досить докладно розповіли через те, що самі були учасниками цих колядувань. Вони відзначали, що колядування дітей на Різдво в трохи зміненому вигляді відбуваються в їхньому селі і сьогодні [37].

Більш тривалий час зберігався в гагаузів Приазов'я інший привезений з Балкан обряд – *Сурваки*, оскільки інформатор не тільки подала відомості про нього й сказала поздоровлення болгарською мовою («*Сурва, Сурва, пак гудина*»), але й виготовила за нашим проханням *сурвачку*<sup>\*</sup>, подібно до тієї, з якою вона, будучи дитиною, ходила з вітаннями до родичів і сусідів ранком 14 січня. Що стосується сучасного періоду, то інформатори досить докладно повідомляли про обряди «*баланка*» / «*маланка-баланка*», «*посівання*», пригадуючи при цьому відповідні ритуалу тексти новорічних колядок. Беручи до уваги той факт, що основна частина обрядового фольклору в гагаузів Приазов'я українською мовою (на місцевому діалекті), можна говорити про значний східнослов'янський вплив у традиційній обрядовості даної групи гагаузів.

Зазначені вище звичаї й обряди, що виконувалися гагаузами Приазов'я в минулому і тепер, свідчать про те, що вони мають різне походження. Більш рання й уже втрачена форма обрядовості має балканське походження [4, с. 89-139]. Обряди, обрядовий фольклор і термінологія, пов'язані із цим дохристиянським шаром, також формувалися в той період. Більш пізні способи різдвяної (обряд «*вечеря*», готування пиріжків на Різдво, колядки й ін.) і новорічної обрядовості («*баланка*» / «*маланка-баланка*», «*Щедрик-ведрик*», «*Сіяємося-віємо посіваємо*»), запозичені гагаузами Приазов'я в місцевого населення, становлять так званий український шар, що є результатом етнокультурних контактів гагаузів із сусідніми етносами. За виразом одного з інформаторів (Дуденко А. І.), за старих часів з такими вітаннями «росіяни ходили колядувати до наших болгар» (тобто гагаузів) [37]. Пізніше ці форми

---

\*Прутик одного з фруктових дерев, прикрашений різнокольоровим папером.

різдвяного й новорічного колядувань поширилися й серед населення гагаузьких сіл.

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що гагаузька народна культура являє собою багат шарове утворення. У традиційній культурі й фольклорі гагаузів того чи іншого регіону чітко простежуються історичні шари, що є результатом етнокультурної взаємодії з місцевим населенням. Розгляд змісту традиційної обрядовості й мови обрядового фольклору в гагаузів Приазов'я свідчить про те, що в них тісно переплетені різні за походженням компоненти (тюркський, балканський, бессарабський, український), що відбивають етапи історії цієї групи гагаузів. Тюркський і балканський компонент як найбільш ранні майже не збереглися, у той час як більш пізній шар зберігає свою значимість і на сьогодні.

В результаті проживання в іншому етнічному середовищі й тісних етнокультурних контактів із сусідніми східнослов'янськими народами (українцями, росіянами) гагаузи Приазов'я запозичили в них ряд календарних звичаїв, обрядів і фольклор (*вечеря, баланка* й ін.). Основою для такого роду запозичень слугувала спільна релігійна приналежність (християнство), «близька культурна дистанція», прагнення стати «своїми» у місцевому оточенні й т.д. Все це сприяло розширенню й поглибленню етнокультурних контактів. Однак зміст процесу етнокультурної взаємодії в цієї групи гагаузів в більшій мірі набрав форми культурної асиміляції (заміщення однієї культурної традиції іншою), аніж культурної адаптації.

Особисті спостереження, зібраний польовий матеріал, аналіз змісту й стану традиційної обрядовості й фольклору, стан збереженості мови в гагаузів Приазов'я дозволяють зробити висновок, що втрата цих компонентів культури відбувалася в них більш швидкими темпами, ніж в інших груп гагаузів. Починаючи з 30-х рр. ХХ ст. у гагаузів Приазов'я значно активізувався процес втрати народних обрядів балканського походження. Цьому сприяли інші історичні й соціально-економічні умови, у яких перебувала дана група гагаузів. У результаті об'єктивних і деяких суб'єктивних процесів, що відбувалися, використання рідної мови обмежене колом покоління старшого віку. Представники старшого покоління (70 років і більше) іноді спілкуються між собою «своєю» мовою, у той час як середнє покоління й молодь гагаузькою мовою зовсім не володіють, використовуючи для спілкування російську та українську мови.

Майже повна втрата традиційної обрядовості й зникнення фольклору гагаузькою мовою пояснюються відсутністю тюркського мовного середовища, нечисленністю жителів сіл цього регіону, менш компактним проживанням, забуттям рідної мови через втрату її функціональної значимості, швидким протіканням процесу асиміляції, змішаними шлюбами й т.д. Що стосується особливостей етнічної і мовної ідентифікації гагаузів Приазов'я, то у них закарбувався стан етнічної самосвідомості, характерний для частини гагаузького етносу в певні історичні періоди.

На закінчення відзначимо, що систематизований і проаналізований у роботі матеріал не претендує на вичерпний характер, а покликаний відкрити певні тематичні перспективи для вивчення історії, культури, а також процесів етнокультурної взаємодії гагаузів, що проживають у різних регіонах.

#### Джерела та література

1. Боев Е. Междубългарски наименования, прозвища и прякори (с кратък речник). – София: Тангра Тан Нак Ра ИК. 2006.

2. Державин Н. С. О наименовании и этнической принадлежности гагаузов // Советская этнография. – 1937. – № 1. – С. 80-86.
3. Димитрова Д. Етнолінгвистичні дослідження і теренната работа (по материали от кв. Винаца – гр. Варна) // Україна и България. Етнокултурни и етнолінгвистични аспекти. – София: Албатрос, 1999. – С. 87-100.
4. Етнография на България. Духовна култура. – Т. III. – София: БАН, 1985.
5. Занетов Г. Български народни песни от с. Конгаз, Бесарабия // Списание на БАН. – Кн. XLV. – № 22. – София, 1933. – С. 121-144.
6. Ириоглу Ю. Усні історії, як джерело дослідження соціальної та тендерної історії болгар Північного Приазов'я першої половини ХХ ст. // Българите в Северното Причорноморіе. – Т. 9. – Одеса: Друк, 2006. – С. 321-327; і др.
7. Квилинкова Е. Н. Гагаузский народный календарь. – Chişinău: Pontos, 2002.
8. Квилинкова Е. Н. Гагаузы Молдовы и Болгарии (Сравнительное исследование календарной обрядности, терминов родства и фольклора). – Chişinău: Pontos, 2005.
9. Квилинкова Е. Н. О языковой и этнической идентификации гагаузов Греции // Revista de etnologie și culturologie. – Vol. I. Chişinău, 2006. – P. 279-290.
10. Квилинкова Е. Н. Некоторые вопросы идентификации и идентичности гагаузов // Ежегодник Института межэтнических исследований АН РМ, – Т. VI. – Chişinău, 2006. – С. 98-103.
11. Квилинкова Е. Н. О принципе двойной самоидентификации гагаузов в прошлом и настоящем // Курсом изменяющейся Молдовы / Материалы I Российско-Молдавского симпозиума «Трансформационные процессы в Республике Молдова. Постсоветский период», посвященного 40-летию этносоциологических исследований. 25–26 сентября 2006. г. Комрат. – М.: Старый сад, 2006. – С. 264-283.
12. Квилинкова Е. Н. Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности. – Кишинев: Business-Elita, 2007.
13. Квилинкова Е. Н. Украинское влияние в рождественско-новогодней обрядности гагаузов Приазовья // Видатні науковці Черновицького університету: А. Ф. Кайндль. Матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання». 16–17 травня, 2008. Частина 1. – Чернівці, 2008. – С. 69-71.
14. Квилинкова Е. Н. Заговоры, магия и обереги в народной медицине гагаузов. – Кишинев: Elan Inc, 2010.
15. Квилинкова Е. Н. Гагаузский песенный фольклор – «Грамматика жизни». – Кишинев: Elan Inc, 2011.
16. Кишиневские епархиальные ведомости (КЕВ), 1906. – № 4. – С. 126-128.
17. КЕВ, 1908. – № 36. – С. 1–32.
18. Кёппен П. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России. – СПб.: Изд-во АН, 1861. – VI.
19. Курдинов М. Ми – гагаузи. (Запорожье. Самиздат). Тов. «Поліград», 2006. 54 с.
20. Малай К. Приход Чок-Мейдан Бендерского уезда // КЕВ, 1875. – № 20. – С. 734–746.
21. Манов А. Потеклото на гагаузите: техните обичаи и нрави. В две части. – Варна, 1938.
22. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда. Этнографические очерки и материалы. (Переизд. с сокр.) Кишинев: Pontos, 2004.
23. НА РМ, ф. 205, оп. 1, ед. хр. 4153.
24. НА РМ, ф. 205, оп. 1, ед. хр. 4156.
25. НА РМ, ф. 205, оп. 1, ед. хр. 2556.
26. НА РМ, ф. 205, оп. 1, ед. хр. 5093.
27. НА РМ, ф. 208, оп. 3, ед. хр. 4963.
28. НА РМ, ф. 208, оп. 4, ед. хр. 1716.
29. НА РМ, ф. 208, оп. 5, ед. хр. 1698.
30. НА РМ, ф. 208, оп. 5, ед. хр. 2638.
31. НА РМ, ф. 208, оп. 10, ед. хр. 20.
32. НА РМ, ф. 208, оп. 10, ед. хр. 44.
33. НА РМ, ф. 208, оп. 10, ед. хр. 134.
34. НА РМ, ф. 208, оп. 14, ед. хр. 9.

35. НА РМ, ф. 208, оп. 19, ед. хр. 595.
36. Нефталимов Е. Посещение Его Преосвященством Преосвященнейшим Павлом, Епископом Кишиневским и Хотинским, церкви в селении Гайдар Бендерского уезда, 25 апреля 1873 года // КЕВ, 1873. – № 12. – С. 497-498.
37. Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой (ПМА), Украина (Акимовский район Запорожской области): пгт. Акимовка, с. Владимировка.
38. ПМА за 2001, 2003 гг. Северо-Восточная Болгария.
39. ПМА за 2006 г., Республика Молдова.
40. Попович Ю. В. Молдавские новогодние праздники. – Кишинев: Штиинца, 1974.
41. Стаменова Ж. Гагаузите. Проучвания и обща характеристика // Българска етнология. – София, 2000. – Бр. 1. – С. 5-24.
42. Субботина И. А. Гагаузы Северного Кавказа: об истории переселения и численности. Поиски и находки // Курсом изменяющейся Молдовы. Материалы I Российско-Молдавского симпозиума «Трансформационные процессы в Республике Молдова. – М.: Старый сад, 2006. – С. 232-245.
43. Чакир Д. Г. Биографический очерк рода и фамилии Чакир. – Кишинев, 1899.
44. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. – Одесса: Астропринт, 2002.

#### НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕСПУБЛІКИ УКРАЇНИ-ПРИАЗОВ'Я

1. Сmt. Акимівка, Запорізька обл. (колиш. с. Дмитрівка, що увійшло до складу смт. Акимівка у 1956 р.).
  1. Іріюглу Л. Г. 1932
  2. Іріюглу Н. Г. 1939
  3. Греджева Н. Г. 1930
  4. Греджев Н. Ф. 1941
  5. Янишев П. П. 1941
  6. Лефтеров Г. Г. 1929
2. с. Володимирівка, Запорізька обл. (колиш. с. Олександрівка, народна назва – Коротка)
  7. Курдінов Н. М. 1934 (народився в с. Томак, Кримської області)
  8. Павлова Д. Д. 1927 (народилась в с. Надеждине, Приазовського р-ну)
  9. Буйнузлу М. П. 1934
  10. Дяков В. І. 1936
  11. Дякова Е. С. 1936
  12. Коржилов А. П. 1936
  13. Мазна Е. І. 1923
  14. Дуденко А. І. 1925
  15. Топалов І. К. 1928

Єлизавета Квілінкова (*Кишинів, Республіка Молдова*). **Ступінь збереження гагаузами Приазов'я традиційної духовної культури у зв'язку з особливостями процесу етнічної та мовної ідентифікації.**

У статті на основі польового матеріалу, зібраного автором в 2007 р., аналізуються особливості етнічної і мовної ідентифікації, характерні для гагаузів Приазов'я (Запорізької області), а також розглядається ступінь збереження в них народних обрядів і фольклору. Відзначається, що інші історичні умови (нечисленність, відсутність тюркомовного середовища, слов'янське оточення), у яких вони опинилися, вплинули на хід етнічних процесів у даної групи гагаузів і збереження ними традиційної обрядовості. Робиться висновок про те, що використовуваний ними спосіб етнічної ідентифікації відбиває особливість самосвідомості гагаузів в ХІХ ст., тобто до переселення в Приазов'я. Виявляються ті області народної культури, у яких більш яскраво проявляється український вплив.

*Ключові слова: етнічна і мовна ідентифікація, гагаузи Приазов'я, традиційна духовна культура, етнокультурна взаємодія.*

**Елизавета Квилінкова (Кишинев, Республіка Молдова). Степень сохранности гагаузами Приазовья традиционной духовной культуры в связи с особенностями процесса этнической и языковой идентификации**

В статье на основе полевого материала, собранного автором в 2007 г., анализируются особенности этнической и языковой идентификации, характерные для гагаузов Приазовья (Запорожской области), а также рассматривается степень сохранности у них народных обрядов и фольклора. Отмечается, что иные исторические условия (малочисленность, отсутствие тюркоязычной языковой среды, славянское окружение), в которых они оказались, повлияли на ход этнических процессов у данной группы гагаузов и сохранность ими традиционной обрядности. Делается вывод о том, что используемый ими способ этнической идентификации отражает особенность самосознания гагаузов в XIX в., то есть до переселения в Приазовье. Выявляются те области народной культуры, в которых более ярко проявляется украинское влияние.

*Ключевые слова: этническая и языковая идентификация, гагаузы Приазовья, традиционная духовная культура, этнокультурное взаимодействие.*

**Elizabeth Kvilinkova (Chisinau, Moldova). The degree of preservation by the Gagauzians of coastal areas of the Azov Sea of the traditional spiritual culture in connection with the features of the process of ethnic and linguistic identity.**

In the article, based on field material collected by the author in 2007, is analyzed the features of the ethnic and linguistic identity, characteristic of the Gagauzians of coastal areas of the Azov Sea (Zaporozhye's region), and also is viewed the degree of preservation of their folk customs and folklore. It is noted that certain historical conditions (paucity, lack of Turkic language environment, Slavic environment) in which they were, influenced the ethnic processes in this group of the Gagauzians and the preservation of their traditional rituals. Is made conclusion that the way they use ethnic identity reflects the feature of self-consciousness of the Gagauz in the XIX century, that is until their resettlement in the coastal areas of the Azov Sea. Are identified areas of popular culture, in which is more pronounced Ukrainian influence.

*Key words: ethnic and linguistic identity, the Gagauzians of coastal areas of the Azov Sea, the traditional spiritual culture, ethno-cultural interaction.*